

My comments on the lexicon of Ghafur Ghulam's story "My thief is a child" and a small concord-dictionary based on the story

Shahnoza ZIYAMUKHAMEDOVA¹

Tashkent State University of Law

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2020

Received in revised form 15 September 2020

Accepted 25 September 2020

Available online 1 October 2020

Keywords:

Words and expressions

Folk living vocabulary

Story

Emotionality

Concordance

Frequency dictionary,

Analytic function

Active words.

ABSTRACT

This article discusses the language of Gafur Gulyam's literary works. The subtle understanding of the nuances of meaning and the skillful use of words his literary works became popular and loved by the people. This was shown and analyzed in the example of a small concordance dictionary, compiled for the story "Менинг ўғригина болам".

2181-1415/© 2020 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Ғафур Гуломнинг "Менинг ўғригина болам" ҳикояси лексикаси бўйича мулоҳазаларим ва ҳикоя асосида тузилган кичкина конкорданс-луғат

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

Сўз ва иборалар

Халқ жонли тили

Ҳикоя

Эмоционаллик

Конкорданс

Частотали луғат

Аналитик функция

Фаол сўзлар.

Мазкур мақолада Ғафур Гулом асарларининг тили, адабнинг сўзлардан моҳирона фойдалангани ва бунинг сабабидан асарлари жуда халқона ёзилганлиги ҳақида гап боради. Мана шу фикрларнинг исботи сифатида унинг "Менинг ўғригина болам" ҳикояси асосида кичик частотали луғат тузилганлиги ва унинг таҳлили берилган

¹ Senior Teacher, Tashkent State University of Law, Tashkent, Uzbekistan
email: shahnozaziyo@mail.ru

Мои комментарии к лексике рассказа Гафура Гуляма «Мой вор - дитя» и небольшой словарь-конкорданс, основанный на рассказе

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Слова и выражения
Народная живая лексика
Рассказ
Эмоциональность,
конкорданс
Частотный словарь
Аналитическая функция
Активные слова.

В этой статье обсуждается язык произведений Гафура Гуляма. Из-за тонкого понимания смысловых оттенков и умелого употребления слов его произведения стали общенародными и любимыми. Это было показано и проанализировано в примере маленького конкорданс-словаря, составленного на рассказ “Менинг ўғригина болам”.

Адибнинг асарларида реал тасвирий ҳолатга китобхонни ишонтира олиш, ҳиссий-бўёқдор сўзлардан, халқона иборалардан фойдаланиш ҳамда бу сўзибораларни ўзига хос услубда адабий тил нормаси сифатида қўллай олиш Гафур Ғуломдан катта маҳорат талаб этган, албатта. Ёзувчи асарларида ҳар бир сўзни, иборани ўринли қўллаб воқеа тафсилоти, қаҳрамон хатти-ҳаракати, манзара тасвирларида аниқлик бўлиши билан бирга чуқур бадиийлик ҳам устунлик қилган. Бунда барча учун умумий, кундалик ҳаётда зарур нарса ва ҳодиса тафсилотларини ифодаловчи сўзлар халқ жонли тили асосида бадиий тасвирланган.

Гафур Ғулом асарлари тилининг муҳим хусусиятлари тўғрисида академик Ш.Шоабдураҳмонов шундай дейди: “Бадиий асарга хос бўлган бу тасвирийлик, образлилик ва бошқа хусусиятлар умумий тил материали ёрдами билангина эмас, балки Гафур Ғулом сайқал берган тил ва сўзнинг кучи, қудрати билан яратилган. У ишлатган сўзлар, иборалар алоҳида олганда оддийгина сўз, аммо асар тўқимасида ... пурмаъно сўз ва иборалар, уларнинг турли жилоланишидан яратилган”².

Шунингдек, Гафур Ғулом асарларида салбий муносабатни ифодаловчи ўғри сўзини -гина аффикси билан қўллаб, эркалаш маъносини англатишга муваффақ бўлган. Ҳурмат ва эркалаш маъноларини ифодалаш учун -жон, -хон, (-бой) аффиксларидан ҳам фойдаланади. Масалан:

- Ахир, бувижон, сиз ҳам бироргина кеча тинчингизни олиб ухласангиз бўлмайдими?

- Нималарни хаёл қиласиз, бувижон?
- Шундай қилиб десангиз, бувиҳон, сиримнинг хашаги очилишига оз қолди.

Бундан ташқари, адаб асарлари тилида бир қатор лақаблар ҳам қўлланганки, улар асосан кишининг ташқи қиёфасига, характеристига, касб-корига, диний унвон билан боғлиқ лақаблардан ҳамда ижобий ёки салбий хислатларига қараб ишлатилган. Масалан, *сўққабошгина аравакаш тоға, девкор этикдўз Бувамат ота, Ориф сассиқ, Қора буви каби.*

Гафур Ғулом ўз асарларида қайси сўзни қўлламасин, қандай иборадан фойдаланмасин, уларнинг ҳаммасини аниқлик ҳосил қилишга бўйсундиради. Масалан, ижобий эмоционал-экспрессив бўёққа эга сўзлар: *она чумчуқдай Қора*

² Ш.Шоабдураҳмонов. Мохир сўз санъаткори. “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали, 1973 йил, 4-сон.

буви, ўғригина болам, ҳой, айланай, сўққабошгина аравакаш тоға,вой ўлай,вой тавба, қизлар қурғур, бувим тушмагур. Салбий эмоционал-экспрессив бўёққа эга сўзлар: Худоё уруши бошига етсин, эшакдай-эшакдай итлари, махлуқлари қурғур ва бошқалар.

Юқорида санаб ўтилган эмоционалликни ифодаловчи сўзлар персонажларнинг характеристини очиб бериш мақсадида услубий восита вазифасини бажаради. Бундан ташқари, ҳикояда учрайдиган қатор мақол, фразеологик иборалар ҳам ҳикоянинг жонли чиқишида муҳим аҳамият касб этган. Мисол учун, *тириклик тошдан қаттиқ, туяниг қўзидаи нон анқога шапиғ; туриб еганга Турумтоғ чидамас; ўзи ўраб, ўзи чирмаб оладиган жой; ўзимни ўтга-чўққа, Алининг тифигига ураман; бадавлатларнинг тухуми қуриган; ранги пано; ҳамма хунарнинг ҳам ўзининг мурти гардони бўлар экан-да; сиримнинг хашаги очилишига оз қолди* каби.

Зиёдулла Ҳамидовнинг “Ғафур Ғулом прозаси лексикаси” илмий-тадқиқот ишида бу борада шундай дейилган: “Ғафур Ғулом асарлари тилида эмоционал-бўёқдор сўз ва сўз бирикмаларининг асосий қисмини эркалаш лексикаси ташкил этади. Айниқса, “Шум бола” повестида бундай лексикадан моҳирона фойдаланган. Масалан, *жоним, бўтам, айланай, тойлогим, қўзичоқларим, чироғим, оппоққинам, ўргилай, гиргиттон бўлай, отанг айлансин* каби”. Ҳикояда ҳам худди шундай деб ўйлайман: *ўғригина болам, айланай, бувим тушмагур, сўққабошгина тоға.*

Ғафур Ғулом асарлари лексикасига эътибор берилса, жамият тарихи билан боғлиқ муҳим ҳодисаларни тасвирлашда эскирган сўзларни ўринли ишлатганлиги, ундан маҳорат билан фойдаланганлиги кўзга ташланади. Мисол учун, *тўртбурчак таноби ҳовли, тўнини турмучлаб, қут-лоямут, сирач, шон-у сўзан, мовоза қилди, обиёвғон, ғуломгардиш, эгилиқ, қумғон, зогора* ва бошқа шу кабилар.

Моҳир сўз устаси ўзининг насрый асарларида жонли ҳалқ тилидан фойдаланишга имкон қидирган ва бунга эришган. У асосан умумхалқ ўзбек тили лексикаси ва жонли сўзлашув тилига хос сўзлардан маҳорат билан фойдалана олган. Ғафур Ғуломнинг сўз устаси эканлиги унинг янги, оригинал ифодаларни яратишидадир.

Ривожланган давлатларда хоҳ у илмий асар бўлсин, хоҳ бадий асар бўлсин, уларга оид электрон луғатлар тузиш, интернет луғатлари яратиш жадаллик билан тараққий этмоқда. Шунга ўхшаш ишлар ўзбек луғатшунослигида ҳам аста-секинлик билан бўлса-да, кутубхоналардан ўрин олмоқда. Бундай луғатлар ўзининг тезкорлиги, универсаллиги ва оммаболлиги нуқтаи назаридан бошқа луғатлардан фарқланиб, китобхоннинг вақтини тежаши, сўралган маълумотни қисқа ва лўнда ифодалаши билан аҳамиятга моликdir.

Шу жойда конкорданс-луғатларнинг ўрни ҳақида тўхталсак. Конкорданслар қўйидаги лингвистик вазифаларни ҳал қилиш учун қўлланади:

- Асарда қўлланган сўзлар рўйхатини тузиш;
- Бир сўзнинг турлича қўлланганини қиёслаш;
- Ибора ва идиомаларни излаш ва тадқиқ қилиш;
- Таянч сўзларни таҳдил қилиш;
- Турли сўз ва сўз бирикмаларининг таржимасини топиш;
- Сўз ва сўз бирикмаларининг қўлланиш частотасини ўрганиш.

Луғат-конкорданслар луғатларнинг алоҳида тури бўлиб, унда ҳар бир сўз минимал контексти билан келтирилади. Матнни ўрганишда конкорданснинг қидирув, эвристик ёки аналитик функцияларини, шунингдек, индекслаш ва қиёслаш функцияларини ҳам ажратиш мумкин. Конкорданснинг қидирув функцияси берилган сўз ёки сўз бирикма ёрдамида матннинг керакли қисмини тез топишга имкон беради.

Конкорданснинг эвристик функцияси эса контекстнинг мавжудлиги билан номма-ном қўрсаткичларда ажралиб туради. Аксарият ҳолларда контекстлар тилшунос ёки оддий китобхонга ҳам матннинг янгича талқинини қўриш имконини беради.

Аналитик функция турли тил қўрсаткичларини таҳлил қилишга ёрдам беради, масалан, лексемалар, таянч сўzlар, уларнинг матнда қўлланиш частотаси каби.

Энди Ғафур Ғуломнинг “Менинг ўғригина болам” ҳикоясини конкорданснинг аналитик функциясига кўра таҳлил қилиб қўрамиз. Яъни таянч сўзларнинг матнда қўлланиш частотасини текшириб қўрамиз:

Буви – 17

Етим – 10

Ўғригина болам – 9

Ўғри – 8

Бола – 8

Замон – 8

Касб – 6

Она – 6

Товуқ – 6

Ота – 5

Уй – 5

Гап – 5

Том – 5

Нон – 4

Хўроз – 4

Ҳовли – 4

Хаёл – 4

Одам – 4

Киши – 4

Йил, ёстиқ, кампир, уйқу, кеча, қозон, оқшом, маҳалла – 3

Қора буви, овоз, амакивачча, боғ, тириклиқ, косиб, кавуш, рўзфор – 2.

Кўриб турганимиздек, 19 та таянч сўз ҳикояда фаол қўлланган, 16 та таянч сўз эса 2 ёки 3 мартадан ишлатилган.

Айтганимиздек, частотали луғатлар тилнинг луғат таркибини ўрганишда катта аҳамиятга эга, айни пайтда эса ҳикоянинг луғат таркибини ўрганишга ёрдам беради. Демак, биринчидан, ёзувчи образ яратишда қайси сўзлардан кўп фойдаланганини, иккинчидан, ҳар бир даврнинг ўзига хос лексик қатлами мавжуд бўлади: ана шу замонни ифодаловчи сўзлар албатта кўпроқ ишлатилганини,

учинчидан, ҳар бир ёзувчининг ўзига хос услуги бор:Faфур Ғулом асарларида халқнинг оддий турмуш тарзига, майший ҳаётига оид сўзлар етакчилик қилганини кўришимиз мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Шоабдураҳмонов Ш. Моҳир сўз санъаткори. “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали, 1973 йил, 4-сон.
2. Ҳамидов З. Faфур Ғулом прозаси лексикаси. Тошкент, 2003.
3. Столяров А. Словарь-конкорданс и его применение в рамках корпусной лингвистики // Гуманитарные научные исследования. 2017. № 2 [Электронный ресурс]. URL: <http://human.snauka.ru/2017/02/21074>.